

Janina Buczkowska

Znaczenie wyrażenia a sens wypowiedzi : semantyczne i pragmatyczne składniki komunikacji

Studia Philosophiae Christianae 50/2, 25-45

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JANINA BUCZKOWSKA

ZNACZENIE WYRAŻENIA A SENS WYPOWIEDZI. SEMANTYCZNE I PRAGMATYCZNE SKŁADNIKI KOMUNIKACJI

Streszczenie. W artykule została podjęta analiza semantycznych i pragmatycznych uwarunkowań znaczenia językowego. Współczesne badania z dziedziny pragmatyki wskazują na wpływ, jaki kontekst wypowiedzi wywiera na jej interpretację. Wysuwana jest teza o niedookreśleniu znaczenia przez własności semantyczne.

Artykuł broni tezy o autonomii własności semantycznych wyrażeń w procesach komunikacji. Odwołuje się do propozycji M. Devitta, aby własności semantyczne powiązać z funkcją reprezentacji spełnianą przez język. Pozwala to rozróżnić pomiędzy znaczeniem zdania w sensie literalnym i interpretacją uwzględniającą kontekst wypowiedzi, w której zostało ono użyte. Wprowadzone terminy: *znaczenie zdania* i *sens wypowiedzi* odpowiadają temu rozróżnieniu.

Pokazano, że znaczenie wyrażenia określone konwencjonalnie nie zmienia się pod wpływem kontekstu i stanowi podstawę i warunek konieczny komunikacji językowej. Zmienia się natomiast sens wypowiedzi, na który kontekst ma istotny wpływ. Własności pragmatyczne nie konstytuują znaczenia wyrażenia, lecz jedynie sens wypowiedzi. Choć sens wypowiedzi jest bogatszy i różny od znaczenia wyrażenia, to znaczenie wyrażenia zachowuje w wypowiedzi swą konwencjonalną treść. Stanowi ono, obok kontekstu, niezależną przesłankę do interpretacji sensu wypowiedzi.

Słowa kluczowe: znaczenie wyrażenia, sens wypowiedzi, kontekst, pragmatyka, semantyka, komunikacja

1. Wstęp. 2. Pragmatyczne uwarunkowania znaczenia. 3. Własności semantyczne a funkcja reprezentacji. 4. Rola znaczenia wyrażenia w interpretacji wypowiedzi. 5. Podsumowanie.

1. WSTĘP

Dyskusja wokół pytania o to, co konstytuuje sens poszczególnych wypowiedzi językowych, coraz bardziej przesuwana się z obszaru zagadnień semantycznych na dziedzinę szeroko rozumianej pragmatyki języka. Analiza komunikacji językowej ukazała, iż to, jaki faktyczny sens należy przypisać danej wypowiedzi zależy od wielu składników: np. kontekstu słownego, sytuacji, w jakiej nastąpiła wypowiedź, intencji mówiącego, wiedzy odbiorcy itd., a nie tylko od znaczenia konwencjonalnie przypisanego użytemu w wypowiedzi wyrażeniu. Ten powszechny i znany fakt wpływu kontekstu wypowiedzi na jej sens zyskał siłę poważnego argumentu w dyskusjach nad naturą znaczenia językowego i leży u podstaw wielu, proponowanych i dyskutowanych współcześnie teorii znaczenia.

Szczególnie ważne dla zrozumienia tych aspektów komunikacji są badania skupione w szerokim nurcie kontekstualizmu¹ i wyrastającej z niego Teorii Relewanencji zapoczątkowanej pracami D. Sperbera, D. Wilson oraz R. Carston².

Badacze z tego nurtu, rozwijają myśl, że istnieje zależność własności semantycznych, takich jak znaczenie czy warunki prawdziwości od sposobu i kontekstu użycia wyrażenia oraz od interpretacji, jaką nadaje wyrażeniu odbiorca wypowiedzi. Uznają, nawiązując do późnego Wittgensteina, że znaczenie językowe jest konstytuowane jako wynik użycia wyrażenia w określonych kontekstach, a nie przez jego reprezentacyjne własności określone systemowo i konwencjonalnie. Wskazywanie na konstytutywną dla znaczenia rolę użycia wyrażenia

¹ Omówienie głównych idei tego nurtu można znaleźć w pracach: F. Recanati, *Contextualism: Some Varieties*, w: *The Cambridge Handbook of Pragmatics*, red. K. Allan, K. M. Jaszczolt, Cambridge 2012, 135–149, J. Odrowąż-Sypniewska, *Kontekstualizm i wyrażenia nieostre*, Warszawa 2013.

² Por. D. Wilson, D. Sperber, *Relevance Theory*, w: *Handbook of Pragmatics*, red. L.R. Horn, G.L. Ward, Oxford 2004, 607–632; R. Carston, *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*, Oxford 2002.

podkreśla wpływ elementów pragmatyki na semantyczne własności wyrażenia. Odrzucona zostaje idea niezależnej semantyki i posiadania przez wyrażenia znaczeń związanych z funkcją reprezentowania świata, które byłyby stałym i nieredukowalnym elementem, wnoszącym konieczny wkład do interpretacji treści wypowiedzi.

Dyskusja ta sięga fundamentalnych zagadnień dla rozumienia własności i funkcji języka i wskazuje na możliwości ich odmiennego teoretycznego ujmowania, opartego na analizie funkcji komunikacji jako właściwej dla konstytucji znaczenia.

Perspektywa pragmatyczna kieruje uwagę na różnicę pomiędzy tym, jaki przekaz faktycznie niesie dana wypowiedź, a jakie jest literalne znaczenie użytych w niej wyrażen języka. Jako przykład typowej wypowiedzi, której sens jest inny niż literalne znaczenie użytego zwrotu, może posłużyć zdanie: „ale mamy piękną pogodę”, wypowiedziane w jesienny, deszczowy i wietrzny dzień. Słuchacz bezbłędnie interpretuje sens takiej wypowiedzi, odmienny od znaczenia zwrotu: „piękna pogoda”, ze względu na kontekst jego użycia. Pojawia się pytanie, czy w tym kontekście zwrot „piękna pogoda”, jako odniesiony do deszczowego i wietrznego dnia, zmienia swoje znaczenie. Czy przyjmuje on teraz znaczenie: „brzydka pogoda”? Czy jego warunki prawdziwości wyrażają teraz pogodę wietrzną i deszczową? Na co rozmówca wyraża zgodę, jeśli odpowie: „ach tak, faktycznie”? Czy zgadza się on ze zdaniem, że pogoda jest piękna?

Użyteczne do analizy takich sytuacji wydaje się być rozróżnienie używane przez P. Grice'a pomiędzy literalnym znaczeniem wyrażenia, które wiąże on z tym, co zdanie mówi (*say*), a myślą, jaką przez użycie tego zdania chciał wyrazić mówiący lub jaki danej wypowiedzi przypisuje słuchacz, i jak określa to autor *what is implied*³. Rozróżnienie to odzwierciedla podwójną determinację treści wypowiedzi: przez konwencjonalne znaczenie językowe oraz przez kontekst i własności (wiedza, przekonania, intencje, itp.) uczestników komunikacji. Podążając za tym rozróżnieniem, M. Devitt używa odpowiednio określeń: *what is said*, i wiąże je z literalnym znaczeniem wyrażenia oraz *what*

³ H.P. Grice, *Logic and Conversation*, w: Tenże, *Studies in the Way of Words*, Cambridge MA 1989, 22–40.

is meant, które odnosi się do całości treści przekazanej w wypowiedzi. Następnie, powyższe rozróżnienie czyni skutecznym narzędziem analizy problemów pragmatyki⁴.

Przyjmując to rozróżnienie za użyteczne, będziemy w dalszej części określać znaczenie konwencjonalne, literalne (*what is said*) terminem *znaczenie wyrażenia* mając na uwadze przynależność wyrażenia do konwencjonalnego systemu znaków, jakim jest język, natomiast sens konkretnej wypowiedzi, czyli to co jest wynikiem interpretacji (*what is meant*), określimy terminem *sens wypowiedzi*, podkreślając, że odnosi się ono do całości złożonej z wyrażenia oraz kontekstu i elementów interpretacji.

Odwołując się do tego rozróżnienia, jasno można sformułować pytania o rolę i wzajemne relacje języka i kontekstu w komunikacji międzyludzkiej. Wśród nich ważne jest pytanie o to, czy kontekst poszczególnych wypowiedzi zmienia znaczenie wyrażenia, czy też znaczenie to jest stałe a za odmienną od literalnej interpretację wypowiedzi odpowiadają jej pozostałe składniki. Jeśli znaczenie wyrażenia nie zmienia się pod wpływem kontekstu, to jaka jest jego rola w determinacji sensu wypowiedzi? Jeśli jednak samo znaczenie jest zmieniane przez kontekst, to czy własności semantyczne należy traktować jako wtórne i zależne w stosunku do sytuacji i sposobów użycia wyrażań?

M. Devitt broni stanowiska, że własności semantyczne wyrażań są niezależne od pragmatyki i że istnieje możliwość teoretycznego odróżnienia wpływów semantyki i pragmatyki na determinację sensu wypowiedzi. Linię rozdziału pomiędzy pragmatyką i semantyką proponuje przeprowadzić, odwołując się do różnicy pomiędzy tym, co zostało wypowiedziane zgodnie z konwencją językową i co jest zdeterminowane reprezentacją świata w języku i umyśle mówiącego, a sensem, jaki nadał wypowiedzi odbiorca w wyniku jej interpretacji, uwzględniającej kontekst. Autor w swoich analizach odwołuje się do własności reprezentacyjnych języka i przyjmuje, że są one fundamentalne dla przypisania wyrażeniom znaczenia konwencjonalnego⁵.

⁴ Por. M. Devitt, *What Makes a Property „Semantic”?*, w: *Perspectives on Pragmatics and Philosophy*, red. A. Capone, F. Lo Pipano, M. Carapezza, Cham 2013, 87–112.

⁵ Por. M. Devitt, art. cyt.

Podjęta zostanie próba pokazania, że rozumowania, jakie autor przeprowadza dla wypowiedzi przebiegających zgodnie z regułami konwersacji, można zastosować także do wypowiedzi łamiących reguły konwersacji, w których sens wypowiedzi jest całkowicie odmienny od znaczenia wyrażenia. Mimo to, jak będzie argumentowane, znaczenie wyrażenia pozostaje w nich autonomicznym i niezmiennym składnikiem interpretacji.

Przeprowadzona zostanie analiza aktów komunikacji jako procesu przekazywania informacji, co pozwoli lepiej zrozumieć rolę, jaką w interpretacji wypowiedzi odgrywa znaczenie konwencjonalne i w jakim stopniu warunkuje ono zakres interpretacji wypowiedzi zaliczanej do pragmatyki językowej.

2. PRAGMATYCZNE UWARUNKOWANIA ZNACZENIA

Przyjęcie perspektywy pragmatycznej, ukierunkowanej na badanie sposobów używania języka zmienia sposób pojmowania znaczenia. Pod wpływem Wittgensteina zaczęto przyjmować, że konstytutywna dla znaczenia jest językowa zdolność bycia narzędziem komunikacji a nie funkcja reprezentowania świata. Nie warunki prawdziwości a sposoby użycia determinują znaczenia wyrażen. Duży wpływ na formułowanie takich stanowisk wywiera fakt, że właściwy sens konkretnej, realnej wypowiedzi nie zawsze jest wystarczająco zdeterminowany przez znaczenie użytego w wypowiedzi zdania (wyrażenia). Przy interpretacji wypowiedzi należy koniecznie uwzględnić także udział kontekstu wypowiedzi i dodatkowych założeń na temat warunków komunikacji, aby dookreślić przekazywaną w niej treść. Według klasycznej już teorii Grice'a to, co słuchacz interpretuje jako treść wypowiedzi, tylko częściowo jest dane przez konwencjonalne znaczenie. Pozostałą część treści interpretator wyprowadza (implikuje) zarówno ze znaczenia użytych wyrażen, jak i całej swojej wiedzy dotyczącej przedmiotu wypowiedzi, mówiącego i kontekstu. Oto jeden z przykładów podanych przez samego autora. Kierowca A stoi na ulicy przy unieruchomionym samochodzie, podchodzi do niego osoba B. Wywiązuje się rozmowa:

A: Zabrakło mi benzyny (I am out of petrol).

B: Za rogiem jest warsztat samochodowy (There is a garage round the corner)⁶.

Wypowiedzi te przekazują treść znacznie bogatszą niż literalnie rozumiane znaczenie: A, mówiąc, że zabrakło mu benzyny, nie ma na celu jedynie stwierdzenia braku benzyny i przedstawienia tego faktu osobie B. Jego intencja jest inna, wypowiedź ta ma wyrażać, że potrzebuje benzyny lub co najmniej informacji, gdzie może ją zdobyć. B tak właśnie rozumie wypowiedź A i udziela informacji, że za rogiem jest warsztat samochodowy. Wypowiedź jego w tej sytuacji również niesie znacznie bogatszą informację niż samo znaczenie zdania, należy ją zrozumieć tak, że warsztat ten jest teraz prawdopodobnie otwarty i można tam nabyć benzynę. Jest to przykład realnej wymiany zdań, w której rozmówcy rozumieją swoje intencje i swoje wypowiedzi.

Ta wymiana zdań przebiegała zgodnie ze sformułowanymi przez Grice'a regułami konwersacyjnymi⁷, które podporządkowane są nadrzędnej dla komunikacji zasadzie współpracy. Interpretacja wypowiedzi zgodnie z regułami konwersacji jest intuicyjna i spontaniczna, choć wspomagana kontekstem i podzielaną przez mówiącego i słuchacza znajomością rzeczy. Unieruchomiony samochód, głos i gesty mówiącego, może ton głosu sugerują B przyjętą przez niego interpretację wypowiedzi A, a nie np. taką, na którą właściwa byłaby odpowiedź „współczuję” lub „za rogiem jest postój taksówek”.

Jako najbardziej interesujące wskazuje Grice sytuacje łamania zasad konwersacji. Za przykład takich wypowiedzi niech posłuży sytuacja opisana przez autora⁸. Profesor filozofii A formułuje ocenę przygotowania studenta X w dziedzinie filozofii w mniej więcej taki sposób: *Przygotowanie X w zakresie angielskiego jest doskonale, X uczył*

⁶ H.P. Grice, art. cyt. 32.

⁷ Reguły te wyrażają zasadę racjonalności w interpretacji wypowiedzi mówiącego. Ujmując w ogromnym skrócie, mówiący powinien mówić prawdę (zasada jakości), podawać niezbędne i ważne informacje (zasada ilości) oraz dotyczące tematu (reguła odniesienia) a także formułować je w sposób jednoznaczny i poprawny (reguła sposobu). Por. Tamże, 26–28.

⁸ Por. Tamże, 33.

też *regularnie na zajęcia*. Z tak sformułowanej wypowiedzi oceniającej, w której wyrażnie została naruszona zasada ilości (informacji), aby pozostać w zgodzie z zasadą racjonalności, można tylko wyprowadzić wniosek, że student nie był dobry z filozofii. Takie też jest znaczenie tej wypowiedzi, choć znaczenie wyrażenia użytego w tej wypowiedzi jest zupełnie inne.

Ze względu na powszechność elementów kontekstowych w interpretacji wypowiedzi przekonujące wydaje się stanowisko, że samo znaczenie wyrażenia nie determinuje sensu wypowiedzi i nie wystarcza dla jej właściwego zrozumienia. Konieczne jest dopełnienie go informacją pochodzącą z kontekstu. Głoszona jest też teza mocniejsza, a mianowicie, że samo znaczenie wyrażenia jest zależne od kontekstu, że ostatecznie to kontekst określa także *what is said*.

Teoria Relewanji, nawiązująca do myśli Grice'a nadaje interpretacji bardzo wysoką rangę. R. Carston argumentuje, że wyrażenie użyte jako wypowiedź nie determinuje, nie daje uprawnień do określenia jego znaczenia. To interpretacja wyznacza znaczenie użytego wyrażenia. Interpretacja jest poprawna, jeśli prowadzi do porozumienia między komunikującymi się osobami. To natomiast polega na właściwym odczytaniu przez słuchacza intencji mówiącego⁹. Jak piszą H. Cappelen i E. Lepore, idea Carston jest następująca: mówiący A używa wyrażenia S, mając intencję zakomunikować B, że q. Słuchacz, jako wynik interpretacji uzyskuje zawsze ciąg zdań p_1, p_2, \dots, p_n , z których żadne nie jest identyczne z q, interpretacja jest jednak poprawna, o ile mają one podobny sens do q. Jeśli tak jest, to przyjmuje się, że interpretacja jest wystarczająco dobra. Komunikacja nie polega na pełnym odtworzeniu (duplikacji) myśli mówiącego. Interpretator zawsze nadaje wypowiedzi swój sens, związany z jego stanem emocjonalnym, wiedzą ogólną, przyjętymi założeniami na temat intencji nadawcy itp. W myśl tej teorii znaczenie wyrażenia podobnie jak znaczenie bodźca zmysłowego posiada wiele interpretacji¹⁰. Wyrażenie nie ma jednego

⁹ R. Carston, *Explicature and Semantics*, w: *Semantics: A Reader*, red S. Davis, B.Gillon, Oxford 2001, 10.

¹⁰ H. Cappelen, E. Lepore, *Relevance Theory and Shared Content*, w: *Pragmatics (Palgrave Advances)*, red. N. Burton-Roberts, Basingstoke 2006, 116.

znaczenia ustalonego konwencjonalnie, lecz jedynie szereg interpretacji różnych od siebie, określonych przez kontekst.

Devitt podejmuje polemikę z tezą, że znaczenie wyrażenia (*what is said*) jest zależne od kontekstu. Analizuje poniższe zdania jako wskazujące zazwyczaj na jej poparcie.

- (1) Jadłem śniadanie (I've had breakfast).
- (2) Nie umrzesz (You are not going to die).
- (3) Pada (It's raining).
- (4) Stół jest przykryty książkami (The table is covered with books).
- (5) Wszyscy pojechali do Paryża (Everybody went to Paris)¹¹.

Wszystkie te zdania użyte w wypowiedzi nabierają innego, zmodyfikowanego i zarazem bardziej określonego znaczenia. Zdanie *jadłem śniadanie* na ogół znaczy, że danego dnia, mówiąca osoba jest już po śniadaniu a nie, że w ogóle kiedykolwiek jadła śniadanie, jak mogłoby wynikać z samego literalnego znaczenia. Podobnie, wszystkie wyrażenia (1–5) posiadają implikacje pozwalające je właściwie zrozumieć. Taka konieczność dopełnienia znaczenia literalnego przez kontekst jest szczególną cechą niektórych wyrażen języka. Należą do nich wyrażenia wieloznaczne oraz wyrażenia okazjonalne, które wymagają dopełnienia przez kontekst czy wskazanie. Devitt wszystkie te zjawiska sytuuje na gruncie semantyki.

Czy konieczność dopełnienia znaczenia wyrażenia kontekstem, występująca w powyższych zdaniach, ma charakter powszechny, czy odnosi się jedynie do określonej grupy wyrażen? Na ile sens wypowiedzi zależy od tego *what is said*, a na ile kontekst go modyfikuje lub nawet samodzielnie determinuje? Na ile w procesie interpretacji następuje odczytywanie znaczenia językowego, a na ile nadawanie znaczenia wyrażeniom w świetle interpretacji sensu wypowiedzi?

3. WŁASNOŚCI SEMANTYCZNE A FUNKCJA REPREZENTACJI

Jak już było wspomniane, jedną z propozycji obrony autonomii semantyki przedstawia M. Devitt. Twierdzi on, że znaczenie wyraże-

¹¹ M. Devitt, art. cyt., 89.

nia jest wyznaczone w pełni przez własności reprezentacyjne języka jako systemu znaków konwencjonalnych i powinno być odróżniane od sensu wypowiedzi (*what is meant*), które jest wzbogacone o składniki pragmatyczne. Autor odrzuca wyraźnie tezę o niedeterminowaniu znaczenia wyrażenia i konieczności uzupełniania go pragmatycznymi elementami kontekstu czy interpretacji¹².

Aby uzasadnić takie stanowisko, Devitt poszukuje kryterium określającego, jakie elementy determinujące znaczenie wypowiedzi językowej należą do obszaru semantyki, a jakie do pragmatyki. Wskazuje wyraźne, teoretyczne kryterium takiego odróżnienia oparte na odniesieniu do natury i własności języka jako konwencjonalnego systemu symboli. Podstawową własnością tak rozumianego języka jest jego zdolność do reprezentowania świata. Autor przyjmuje, że język jest konwencjonalnym systemem reprezentacji ustanowionym dla potrzeb komunikacji¹³. Dlatego uważa, że odwołanie się do własności reprezentacyjnych wyrażen językowych stanowi dobre kryterium demarkacji pomiędzy semantycznymi i pragmatycznymi determinantami sensu wypowiedzi.

Drugi element, jaki należy uwzględnić przy formułowaniu kryterium odróżniania semantyki od pragmatyki, wywodzi się z samej istoty komunikacji. Według Devitta komunikacja między ludźmi ma przede wszystkim na celu wymianę myśli¹⁴. Choć w pewnym zakresie możliwa jest komunikacja bez udziału języka (proste gesty i inne znaki niekonwencjonalne), to język jest celowo przeznaczony do wyrażania i przekazywania myśli. W tym związku wypowiedzi językowej z myślą, czyli w spełnianiu funkcji reprezentowania, Devitt upatruje wskazówki dla określenia różnicy pomiędzy tym, co należy do pragmatyki a tym, co do semantyki.

Semantycznymi nazywa on te własności, które konstytuują znaczenie w sensie *what it said*, czyli te procesy (przebiegające w mówiącym), które dotyczą odwoływania się do konwencji, ustalania odniesie-

¹² Tamże.

¹³ Tamże, 94.

¹⁴ Tamże.

nia czy eliminacji wieloznaczności. Procesy te powiązane są z procesem reprezentowaniem świata w języku przez mówiącego¹⁵. Nadawca, formułując wypowiedź, odwołuje się do znaczenia konwencjonalnego i reguł semantycznych języka. Nadaje wypowiedzi taki charakter, który zachowuje to, co myśl reprezentuje. Jeśli mówiący chce wyrazić myśl, że pada, musi użyć środków językowych reprezentujących fakt, że pada.

Nazwą „pragmatyczne” autor określa natomiast te procesy, które są związane z interpretacją wiadomości, głównie przez odbiorcę¹⁶. Właściwości semantyczne związane są z wyrażeniem, podczas gdy procesy pragmatyczne wyłaniają interpretację i związane są z odbiorcą¹⁷. Semantyka i pragmatyka, jako dotyczące innych rodzajów procesów, nie mogą rywalizować w kwestii konstytucji znaczenia.

Znaczenie wyrażenia jest w znacznym stopniu wyznaczone przez konwencje przypisane do systemu językowego, które kierują zachowaniami językowymi wszystkich użytkowników języka. Dla możliwości komunikacji językowej istotne jest, że użytkownicy języka posiadają podobne kompetencje komunikacyjne, na mocy których dzielą konwencje odnośnie do znaczenia. Znajomość przez odbiorcę wspólnego z mówiącym języka jest założeniem warunkującym komunikację. Pragmatyczne składniki wypowiedzi mają z kolei charakter sytuacyjny, unikalny, niekonwencjonalny i również w pewnym, sensie są podzielane przez mówiącego i odbiorcę komunikatu.

Podobnie jak Grice i jego następcy, Devitt przyjmuje, że znaczenie wyrażenia (*what is said*) jest domeną semantyki, i wyznaczają je trzy rodzaje determinacji. Konwencje określają treść przypisaną wyrażeniu jako elementowi języka, która to treść niejako jest zakodowana i może być odkodowana tylko na podstawie wyrażenia. Obok tego znaczenie wyrażenia jest w dwu sytuacjach, zgodnie z konwencjami, dookreślone przez kontekst. W wypadku wyrażeń wieloznacznych takich np. jak „zamek”, czy „tchórz”, kiedy to wybór właściwego (jednego z moż-

¹⁵ Por. Tamże, 102–103

¹⁶ Por. Tamże, 103

¹⁷ Por. Tamże.

liwych) sensu jest określony przez kontekst i polega tylko na wskazaniu, które z ustalonych znaczeń konwencjonalnych należy wybrać w danym wypadku. To, co zdanie z takim wyrażeniem mówi, nie jest okazjonalne, lecz jest jednym, spośród konwencjonalnych znaczeń. Odniesienie do kontekstu służy jako przesłanka wyboru określonego semantycznie znaczenia, a nie jako warunek je konstytuujący, jest to więc proces semantyczny. Najbardziej wrażliwe na kontekst są zdania z wyrażeniami okazjonalnymi różnego typu, takie jak „ten”, „wtedy”, „ja”, „on” itp. Ich znaczenie, a dokładniej odniesienie jest, zdaniem autora, także określone przez konwencje semantyczne. „Ja” np. na mocy konwencji językowej odnosi się do osoby mówiącej. „Tam” odnosi się do miejsca wskazanego przez osobę lub kontekst wypowiedzi. Zatem odniesieniem i sensem tych wyrażen rządzą reguły semantyczne określające je na podstawie dodatkowych, kontekstowych informacji. Te informacje, dopełniające znaczenie nie są dowolne, lecz konwencjonalnie ustalone. Nie można powiedzieć „ja” i wskazać na innego.

Dlatego, zdaniem autora, należy takie elementy znaczenia determinowane przez kontekst zaliczyć do semantyki raczej niż do pragmatyki? Dlatego, że są one podporządkowane funkcji reprezentacji. Aby to wyjaśnić, odwołuje się do analizy semantycznych własności języka pszczoł. „Taniec” pszczoł informuje o miejscu (kierunku i odległości od ula) źródła pokarmu. Mowa pszczoł polega na ruchu skrzydłami w określonym kierunku. Reguły wrodzone tego kodu są takie, że kierunek ruchu skrzydeł i linia pionowa tworzą kąt, który jest taki sam jak (reprezentuje) kąt, jaki tworzy linia poprowadzona między ulem a punktem na horyzoncie znajdującym się dokładnie pod słońcem z linią łączącą ul ze źródłem pokarmu. „To co mówi” odpowiedni taniec pszczoły (gdzie konkretnie jest pokarm) ma dwa składniki: zarówno wrodzoną regułę kodowania informacji, jak i kontekstowo określoną informację na temat położenia słońca na niebie i miejscu pokarmu. Ta kontekstowa informacja jest semantycznie podporządkowana funkcji reprezentowania kierunku źródła pokarmu przez ruch skrzydeł. Dookreśla ona znaczenie na sposób, jaki autor określa terminem „wysycenie” (*saturation*). Nie zmienia ona znaczenia semantycznego, lecz jest jego częścią, ujętą w reguły semantyczne. Ze względu na

reguły systemu kodów pszczoła wybiera odpowiedni ruch skrzydłami. Ruch ten wyraża informację uzyskaną z otoczenia, gdzie znajduje się konkretne źródło pokarmu, za pomocą reguł tworzenia komunikatu, które każą uwzględniać położenie słońca. Wszystkie te elementy stanowią sposób reprezentowania stanu rzeczy w odpowiednim systemie znaków. Zatem znaczenie znaku, aby nabrało treści faktualnej i odnosiło się do realnej sytuacji, musi mieć elementy referencjalne, które należy wysycić kontekstem. Dopiero wtedy może komunikować informacje o świecie. W sytuacji komunikacji pszczoł, wrodzone reguły tworzenia przekazu, aby można je było stosować w realnych wypowiedziach, muszą być uzupełnione przez informację kontekstową – położenie słońca. W wypadku komunikacji międzyludzkiej wrodzone zachowania są zastąpione przez konwencje. Podobnie jednak, niektóre znaczenia konwencjonalne mają taki charakter, że muszą być wysyczone kontekstem.

Semantyka zatem skupia się na własnościach reprezentacyjnych, jakie wyrażenia mają ze względu na to, że są symbolami systemu językowego. Ze względu na te własności wyrażenie ma swój wkład w treść przenoszonej wiadomości. Pragmatyka natomiast koncentruje się na innych, nie reprezentacyjnych składnikach wypowiedzi.

To, co stanowi znaczenie wyrażenia jest, jak już było wspomniane, wyznaczone przez trzy determinanty: konwencje, ujednoznaczenie kontekstowe wieloznacznych wypowiedzi i kontekstowe, zgodne z regułami dookreślenie wyrażen okazjonalnych. Te odniesienia do kontekstu wchodzi w skład znaczenia wyrażenia. Te trzy komponenty wyczerpują też, zdaniem Devitta, wszystkie determinacje własności semantycznych wyrażenia. Wyrażenia typu 1–5, które kontekstualisti wskazują jako przykłady niedodeterminowania semantyki, autor interpretuje jako znaczenie typu *what is said* i wskazuje, że w całości jest ono określone przez reguły semantyczne. Np. dla zdania: „Stół jest przykryty książkami” wskazuje, że deskrypcje uzyskują referencję zgodnie z konwencją językową. Odniesienie deskrypcji jest częścią znaczenia wyrażenia a nie jest konstytuowane przez kontekst, choć kontekst uwzględnia. Kontekst dostarcza tylko informacji, która wysyca znaczenie semantyczne a nie je konstytuuje czy modyfikuje.

Do znaczenia należy to, że słowo „stół” odnosi się do stołów. A zwrot „stół przykryty książkami” do stołu przykrytego książkami. Odniesienie to jest wyznaczone przez spełnianie warunków prawdziwości zdań z tymi zwrotami.

4. ROLA ZNACZENIA WYRAŻENIA W INTERPRETACJI WYPOWIEDZI

Jak utrzymuje Devitt, właściwości semantyczne stanowią podstawę wszelkich procesów rozumienia wypowiedzi, podobnych do 1–5, które przebiegają zgodnie z regułami konwersacji (wskazywanymi przez Grice’a i jego kontynuatorów). Wypowiedzi te zachowują znaczenia wyrażen zgodne z konwencją. Determinacja kontekstowa treści, która jest dla nich właściwa, polega na przynależnym do semantyki wysyceniu znaczenia kontekstem czy na referencji. Wypowiadając zdanie: „Jadłem śniadanie”, odnosimy się w naturalny sposób (zgodny z regułami referencji) do tego śniadania, którego zjedzenie może być wątpliwe w danej chwili i które jest przedmiotem rozmowy, a nie do jakiegokolwiek śniadania. Semantyka niektórych wyrażen jest taka, że wymaga kontekstowego odniesienia do przedmiotu. Implikatury konwersacyjne nie różnią się od implikatur konwencjonalnych.

Rozważmy teraz wypowiedzi, w których treść nie jest zgodna ze znaczeniem wyrażenia i jest dodatkowo determinowana i modyfikowana przez kontekst i proces interpretacji. Przyjmując jako punkt wyjścia stanowisko Devitta, można poszerzyć jego rozważania o analizę sytuacji, w których zachodzi pogwałcenie reguł konwersacji. Wtedy wydaje się, że dla interpretacji wypowiedzi kontekst ma zasadniczą wagę, czy to jednak oznacza, że zmienia się znaczenie wyrażenia czy tylko interpretacja treści komunikowanej. Posługując się rozróżnieniami używanymi powyżej można określić bardziej precyzyjnie rolę semantyki i pragmatyki w interpretacji takiego typu wypowiedzi.

Kierując się kryterium demarkacji pomiędzy pragmatycznymi i semantycznymi składnikami sensu wypowiedzi wskazanym przez Devitta, można poddać analizie rolę znaczenia semantycznego dla determinacji treści wypowiedzi w sytuacjach, w których kontekst użycia

zmienia całkowicie sens wypowiedzi w stosunku do znaczenia wyrażenia. Przykład takich wypowiedzi mogą stanowić te, w których zostały naruszone reguły konwersacji wymieniane przez Grice'a i jego kontynuatorów

Aby jednak uczynić rozważania jaśniejszymi, zaczniemy od prostszej sytuacji, w której kontekst nie zmienia całkowicie znaczenia wyrażenia, lecz jedynie uzupełnia interpretację wypowiedzi. Rozważmy sytuację, w której policjant A, pokazując zdjęcie napotkanej osobie X, zadaje pytanie:

A: *Czy widział pan tego człowieka?*

Zapytany odpowiada:

X: *Nie.*

Policjant interpretuje sens tej wypowiedzi jako: „Nie, nie widziałem tego człowieka”. Skłonni jesteśmy zgodzić się, że jest to prawidłowa interpretacja. Na jakiej podstawie została ona dokonana? Jakiego rodzaju elementy semantyczne, pragmatyczne, kontekstowe itp. zostały w takiej interpretacji wykorzystane.

Aby odpowiedzieć na to pytanie należy przyrzeć się składnikom procesu komunikacji językowej jako elementom procesu przekazywania informacji. Składnikami tego procesu są między innymi: mówiący znajdujący się w określonej sytuacji, kontekst, wypowiedź, osoba interpretująca wypowiedź itd. Należy przyjąć, że celem komunikacji między osobami jest wymiana informacji, w tym wypadku pomiędzy policjantem A i pytaniem X. Sytuacja jest jasna dla obu uczestników komunikacji. Policjant, zadając pytanie, stwarza tego typu sytuację informacyjną: pokazuje zdjęcie i zadaje X pytanie, czy X widział człowieka ze zdjęcia. Sytuacja ta budzi oczekiwanie u policjanta uzyskania jednej z dwu możliwych odpowiedzi, które odpowiednio reprezentują dwa możliwe stany rzeczy, pomiędzy którymi odpowiedź ma rozstrzygać. Samo słowo „nie” jest pozbawione treści przedmiotowej. Ma ono jednak znaczenie językowe określone konwencjonalnie. Użyte wraz ze zdaniem p zaprzecza treści przypisywanej p. Opowiadający użył tylko słowa „nie”. Odnosił się on tym słowem do stanu rzeczy reprezentowanego w pytaniu wypowiedzianym przez policjanta.

Rola kontekstu wydaje się tu ogromna. Większość informacji jest zawarta w zewnętrznej w stosunku do języka sytuacji, w której wspólnie uczestniczą policjant i pytany. Słowo „nie” pada jako zaprzeczenie zdania, które jest jego kontekstem. Ten kontekst dostarcza informacji dla interpretacji wypowiedzi jako: nie widziałem tego człowieka. Gdyby pytany nie znał języka, w którym mówi policjant, mógłby się z łatwością domyślić sensu pytania i zaprzeczyć np. ruchem głowy. Wymiana informacji dokonałaby się bez udziału języka. Wyrażenie języka w tym procesie komunikacji jest jednym z wielu możliwych źródeł informacji niezbędnych do interpretacji przekazywanej treści. Innymi są kontekst sytuacyjny i wiedza interpretującego. Można powiedzieć, że w tej sytuacji to wypowiedź językowa dopełnia informację, jaką przekazuje kontekst sytuacyjny. Jakkolwiek jest jednak jej rola, spełnia ją ze względu na swoje znaczenie językowe. Konwencjonalny sens przeczenia, każe go odnieść do stanu rzeczy reprezentowanego w zdaniu (pytaniu) i zaprzeczyć mu. Żaden inny stan rzeczy nie był w wymianie informacji reprezentowany językowo, nie mógł więc zostać zaprzeczony.

Wkład kontekstu i znaczenia wyrażeń językowych w przekazanie informacji i interpretację wypowiedzi może układać się w różnych proporcjach. Od wypowiedzi, w których podstawowym nośnikiem informacji jest język, jak np. relacja z odległych w czasie lub przestrzeni zdarzeń, po sytuacje, w których kontekst przenosi niemal całą informację, a wypowiedź językowa jest niewielkim fragmentem całego komunikatu, jak w opisanym powyżej przykładzie. W sytuacji, w której język jest nośnikiem tylko niewielkiej części informacji, ważne jest dzielenie doświadczenia i rozumienia kontekstu przez uczestniczące w wymianie informacji strony. Obecność zdjęcia, odpowiedni wskazujący gest policjanta, pytający ton głosu, wszystko to stwarza sytuację, która jest nośnikiem znacznej części informacji. Podobna sytuacja byłaby też możliwa bez udziału zdjęcia. Wtedy potrzebny byłby opis językowy, który reprezentowałby osobę poszukiwaną. W sytuacji opisanej taka reprezentacja nie była konieczna, bo należące do kontekstu zdjęcie niesło wystarczającą informację.

Taki kompleksowy, językowy i zarazem kontekstowy przekaz informacji nie determinuje znaczenia elementów językowych, lecz uwzględnia ich konwencjonalną treść. Informacja kontekstowa ma natomiast wpływ na treść wiadomości, jaka jest przekazywana. Treść wypowiedzi determinuje bowiem cała, przekazana informacja kontekstowa i językowa. Mówiący posługuje się więc dowolnie, zgodnie ze swoją intencją, kompozycją języka i kontekstu. Wyrażenia językowe wchodzą do tej kompozycji jako posiadające autonomiczne znaczenia.

Rozważmy teraz zapowiadaną na początku tego paragrafu sytuację, gdy w wypowiedzi łamane są reguły konwersacji. Powróćmy do sytuacji, w której filozof wystawia opinię studentowi filozofii, pisząc, że jest doskonały z angielskiego i regularnie uczęszczał na zajęcia. Według Grice'a, taka opinia zostanie zrozumiana, że student nie był dobry z filozofii. Jakie są składniki semantyczne i pragmatyczne takiej opinii i jej interpretacji. Powróćmy do kontekstu i sytuacji, w jakiej dochodzi do wymiany informacji i prześledźmy składniki tego procesu. Pytanie o opinię rodzi pewne oczekiwanie na uzyskanie określonej informacji. Prośba o opinię profesora filozofii stwarza kontekst oczekiwania na informację odnośnie kwalifikacji studenta w dziedzinie filozofii.

Zdania, które by tego faktu dotyczyły, spełniałyby ten warunek oczekiwania. Każda odpowiedź niesłaby oczekiwany rodzaj informacji niezależnie, czy byłaby to odpowiedź prawdziwa czy fałszywa, pozytywna czy negatywna i byłaby ona odczytana literalnie. Sytuacja, kiedy odpowiedź nie dotyczy pytania, nie spełnia oczekiwania w nim zawartego, wskazuje, że komunikacja została zaburzona. Ten znak zaburzenia normalnego toku komunikacji jest widoczny i zrozumiały dla uczestników komunikacji.

Jednak wypowiedzi, które padają następnie, są odczytane zgodnie ze znaczeniem użytych wyrażen, z ich funkcją reprezentowania tegoż studenta jako dobrego z angielskiego itd. W takiej sytuacji interpretacja wypowiedzi nie następuje w wyniku przypisywania nowego znaczenia wyrażeniu a wnioskowania z wielu przesłanek. Przesłanki te zawarte są w wiedzy, którą wspólnie dzielają uczestnicy komunikacji i które dotyczą konwencji grzecznościowych zachowań, zwyczajów, kontekstu itd. Jedną z przesłanek jest też wypowiedź językowa

i znaczenie literalne użytego w niej wyrażenia. Dedukowany jest taki sens, którego brakuje w wypowiedzi, a który przywraca spójność konwersacji i wypełnienie oczekiwania komunikacyjnego. Tym dodanym w procesie interpretacji elementem jest domniemana informacja, że student nie jest dobry z filozofii, choć posiada inne interesujące w tym kontekście zalety.

Wyraźnie więc widać, że treść wypowiedzi, czyli to, jak jest ona interpretowana, jaką intencję słuchacz przypisuje mówiącemu, może zależeć mocno od kontekstu. Interpretacja jest wypadkową wielu składników, w tym kontekstu, stanu wiedzy, standardów racjonalności, reguł konwersacji oraz przekonań mówiącego i słuchacza, ale jeśli występuje w niej wyrażenie językowe, to wkład do interpretacji mają właśnie jego własności semantyczne, konwencjonalne, językowe. Znaczenie w sensie *what is said* jest obok innych, już pozajęzykowych składników, istotnym elementem determinującym interpretację treści wypowiedzi. To sens wypowiedzi a nie znaczenie wyrażenia w niej użytego może zawierać i najczęściej zawiera składniki pragmatyczne. Znaczenie wyrażen jest determinowane semantycznie i stanowi autonomiczną względem kontekstu wartość informacyjną wypowiedzi.

Można jeszcze zapytać, co się dzieje, gdy rozmówca nie zauważy zaburzenia racjonalności komunikacji lub gdy mówiący je ukryje. Wtedy dochodzi do nieporozumienia lub manipulacji. Cała wypowiedź zostanie zinterpretowana zgodnie z tym, co zostało powiedziane. Nie było to jednak intencją mówiącego w pierwszym wypadku oraz było w drugim.

Np. Rozmówca A mówi do B:

A: *Słyszałem, że wyprodukowano urządzenia do odczytywania ludzkich myśli.*

B: *A ja, że samoloty latają z prędkością światła.*

Zerwanie racjonalności rozmowy jest sygnalizowane przez wypowiedzenie przez B zdania, które reprezentuje niemożliwy stan rzeczy. Jeśli A tego nie zauważy, bo np. nie ma odpowiedniej wiedzy z fizyki, zinterpretuje wypowiedź B dosłownie, jako ciekawostkę na temat osiągnięć w dziedzinie lotnictwa. Dojdzie do nieporozumienia, gdyż nie taka była intencja mówiącego. Jeśli jednak A zauważy, że stan rzeczy

reprezentowany przez zdanie B nie może zachodzić, pozwoli mu to na podstawie znaczenia wyrażenia B i faktu jego absurdalności zinterpretować przez analogię wypowiedź B, jako wyrażenie niedowierzania odnośnie do stanu rzeczy opisanego w zdaniu A.

5. PODSUMOWANIE

Przeprowadzone rozważania pozwalają lepiej zrozumieć naturę i rolę znaczenia użytych w wypowiedzi wyrażen, jak i wpływ kontekstu na determinację treści przekazu. Szczególnie użyteczne jest odwołanie się do rozróżnienia literalnego znaczenia wyrażen językowych, takiego, jakim determinują je własności związane z systemową, reprezentacyjną funkcją języka, od sensu wypowiedzi traktowanej jako pewna całość złożona z wyrażenia, kontekstu interpretacji i innych jeszcze elementów pragmatycznych związanych z unikatową sytuacją każdego aktu komunikacji.

Odwołanie się do składowych i przebiegu procesów wymiany informacji w komunikacji językowej pozwala twierdzić, że warunkiem umożliwiającym tę komunikację jest posiadanie przez wyrażenia języka znaczenia konwencjonalnego, niezależnego od kontekstu, wspólnego dla wszystkich uczestników komunikacji. Znaczenie takie zawiera miejsce na „wysycenie” kontekstem jak w wypadku wyrażen okazjonalnych czy ustalania referencji. Takie odniesienie do kontekstu jest ujęte w konwencjonalne reguły znaczeniowe każdego z wyrażen i pełni funkcję reprezentowania tego, o czym mowa.

Sens wypowiedzi jest bogatszy i różny od znaczenia wyrażenia. Znaczenie wyrażenia stanowi jedną z przesłanek dla interpretacji sensu wypowiedzi, dodatkowymi przesłankami są elementy pragmatyczne komunikacji. Własności pragmatyczne nie konstytuują znaczenia wyrażen, lecz jedynie sens wypowiedzi. To, co zdanie mówi, znaczenie wyrażenia, jest określone konwencjonalnie i odzwierciedla własności reprezentacyjne, stanowi też podstawę, warunek konieczny komunikacji językowej. Wszelkie wnioski, uzupełnianie przekazu językowego informacją kontekstową i wiedzą interpretatora mają miejsce na poziomie interpretacji, czyli procesów pragmatycznych. Znacze-

nie wyrażenia zachowuje w wypowiedzi swoją konwencjonalną treść i właśnie ze względu na nią może, w połączeniu z różnymi kontekstami, stać się źródłem różniących się między sobą interpretacji.

Mówiący, kiedy formułuje wypowiedź, podziela ze słuchaczem wiedzę o sposobach komunikacji, sytuacji kontekstowej, zasadach uprzejmości, dzieli też z nim znajomość języka. Użyte w wypowiedzi wyrażenia nawet takie jak: „ładna dziś pogoda” wypowiedziane w brzydki jesienny dzień intencjonalnie mają znaczyć to, co nakazuje konwencja, inaczej nie byłoby efektu zaburzenia reguł konwersacji i możliwości interpretacji całej wypowiedzi jako mającej sens różny od wypowiedzianego zdania. Można powiedzieć, że jego intencją było nadanie sensu całej wypowiedzi, że pogoda jest fatalna, w tym celu, zważywszy na sposób komunikacji nie wprost i na kontekst sytuacji mógł posłużyć się intencjonalnie wyrażeniem „ale dziś piękna pogoda” z jego literalnym znaczeniem, kontrastującym z kontekstem. Znaczeniem zdania jest to, co ono mówi, a dopiero interpretacja określa, w odwołaniu do niego, sens wypowiedzi uwzględniający składniki pragmatyczne. Składniki pragmatyczne a w szczególności kontekst poszczególnych wypowiedzi nie determinują znaczenia użytych w niej wyrażań, przeciwnie, znaczenia w ich literalnym sensie są elementem wspólnie wyznaczającym z kontekstem treść przekazu.

Wpływ pragmatyki na semantykę zaznacza się na innej płaszczyźnie, na płaszczyźnie zmiany konwencji językowej w wyniku długotrwałego, częstego lub ważnego używania wyrażań w nowym, lecz ustalonym kontekście. Takie powtarzane używanie wyrażenia w kontekście, w którym kojarzona z tym wyrażeniem wypowiedź ma inny sens, powoduje utrwalenie sensu wypowiedzi i powiązanie go z występującym w wypowiedzi wyrażeniem. Kiedy stanie się to regułą, zmienia się semantyka tego wyrażenia. Te procesy wykraczają jednak poza ramy podjętych rozważań, których przedmiotem był wpływ kontekstu na sens poszczególnych wypowiedzi i na znaczenie wyrażań w nich użytych.

BIBLIOGRAFIA

- Cappelen H., Lepore E., *Relevance Theory and Shared Content*, w: *Advances in Pragmatics*, red. N. Burton-Roberts, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2006.
- Carston R., *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*, Blackwell, Oxford 2002.
- Devitt M., *What Makes a Property „Semantic”?*, w: *Perspectives on Pragmatics and Philosophy*, red. A. Capone, F. Lo Pipano, M. Carapezza, Springer, Cham 2013, 87–112.
- Grice H.P., *Logik and Conversation*, w: Tenże, *Studies in the Way of Words*, Harvard University Press, Cambridge MA 1989, 22–40.
- Odrowąż-Sypniewska J., *Kontekstualizm i wyrażenia nieostre*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2013.
- Recanati F., *Contextualism: Some Variete*, w: *The Cambridge Handbook of Pragmatics*, red. K. Allan, K. M. Jaszczolt, Cambridge University Press, Cambridge 2012, 135–149.
- Wilson D., Sperber D., *Relevance Theory*, w: *Handbook of Pragmatics*, red. L.R. Horn, G.L. Ward, Blackwell, Oxford 2004, 607–632.

THE LINGUISTIC MEANING AND SENSE OF AN UTTERANCE.

SEMANTIC AND PRAGMATIC COMPONENTS OF LINGUISTIC COMMUNICATION

Abstract. The aim of this article is to analyze the semantic and pragmatic determination of linguistic meaning. Current research in pragmatics emphasizes the influence of context on the interpretation of an utterance. The thesis of “semantic underdetermination” of linguistic meaning is assumed.

The article defends the autonomy of semantic properties of expressions in the process of communication. It refers to M. Devitt’s proposal to associate semantic properties of an expression with the representational function of language. This allows the distinguishing between meaning of expression in the literal sense and the interpretation of an utterance in which the context of said utterance is taken into account. The terms *what is said* and *what is meant* proposed by Grice and Devitt correspond to this distinction.

It has been demonstrated that what the sentence says, semantically defines

the meaning of an expression and is the basic and necessary condition of linguistic communication. Pragmatic properties do not constitute the meaning of expressions (what is said) but rather the sense of an utterance (what is meant) which is a combination of sentence, context and interpretation. Although the sense of the utterance is richer and different from the meaning of the expression, the phrase used in a speech retains its conventional content. *What is said* provides independent premises apart from context to interpret of *what is meant*.

Keywords: meaning of expression, sense of utterance, context, pragmatics, semantics, communication